

KORXONALARDA ASOSIY AKTIVLARNI BOSHQARISH

Musaeva Jamila Karomatovna

Buxoro Muhandislik - texnologiya instituti katta o'qituvchisi,

jmk_1973@mail.ru, +998906132244

MAQOLA HAQIDA

Qabul qilindi: 24-iyun 2024-yil

Tasdiqlandi: 26-iyun 2024-yil

Jurnal soni: 11

Maqola raqami: 36

DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v11i11.974>

KALIT SO'ZLAR/ Ключевые слова/ keywords

iqtisodiyot, sarmoya, aktiv, kapital, strategiya, menejment, yangilanish, fan, texnologiya, samaradorlik, siyosat, tahlil, omil, strategiya.

ANNOTATSIYA

Maqolada mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda sanoat korxonalarining asosiy fondlarini boshqarish masalalari muhokama qilinadi. shuningdek, globallashuv sharoitida davlat rivojlanishining xususiyatlari, integratsiyani chuqurlashtirish muammolari va kengaytirish bo'yicha takliflar belgilab berilgan. Investitsion kapital, aktivlarni boshqarishni muvofiqlashtirish, O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishga hissa qo'shish, mamlakat integratsiyasi yo'nalishlari o'z aksini topgan, taklif etilgan va baholangan.

Kirish: Bugungi kunda O'zbekistonning zamonaviy iqtisodiyotida ishlab chiqarish salohiyatini isloh qilishda muammolar yuzaga kelmoqda. Iqtisodiyotdagi o'zgarishlar va mamlakatni yanada rivojlantirishning strategik yo'nalishlari, strategik islohotlarni muvaffaqiyatli ishlab chiqish hamda amalga oshirishning asosidir. [4].

Globallashgan dunyoda kompaniyalar xalqaro aktivlarni boshqarish, iste'molchilar, texnologiya, xarajatlar va strategik raqobatni o'rganib kelmoqda. Maqsad va rejalarining bir qismi sifatida ular ishlab chiqarish va sotish bo'limlarini turli mamlakatlarda joylashtiradilar va global muhitda o'z sharoitlarini yanada qulayroq qilishga intiladilar [6]. Global iqtisodiy muhit turlicha bo'lib qolmoqda, chunki texnologiyalardan foydalanish bo'yicha mamlakatlar o'rtasidagi tafovut kengayishda davom etmoqda. Rivojlangan mamlakatlar 4-5- avlod texnologiyalaridan, rivojlanayotgan mamlakatlar 2-3 avlod texnologiyalaridan, o'tish davri iqtisodiyotiga ega mamlakatlar esa sarmoyadan foyda ko'radigan erta sanoatlashtirish texnologiyalaridan foydalanadilar. [20]. Rivojlangan mamlakatlar yuqori texnologiyalarga ega bo'lganligi sababli ular past va o'rta rivojlangan davlatlarga sarmoya, bilim talab qiladigan tovar va xizmatlarni eksport qilib, katta foyda olishga intiladi. [5]

O'z navbatida, Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev Oliy Majlisga Murojaatnomasida iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini raqamli texnologiyalar asosida takomillashtirishni nazarda tutuvchi raqamli iqtisodiyotning milliy konsepsiyasini ishlab chiqish va shu asosda "Raqamli O'zbekiston 2030" dasturini amalga oshirish masalasini ko'tardi. [20]. Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan raqamli iqtisodiyot milliy konsepsiyasi ko'p millatli O'zbekiston uchun mo'ljallangan. [21]. Ma'lumki, raqamli iqtisodiyot texnologik va biznes jarayonlarni, ishlab chiqarish, logistika va tayyor mahsulotlarni sotishni raqamlashtirishni nazarda tutadi [18].

O'rganish ob'ekti: Asosiy aktivlarni yangilash va takomillashtirish orqali ishlab chiqarishda sifat va miqdor o'zgarishlarini ta'minlash, aholi bandligini ta'minlash, mehnat sharoitlarini yaxshilash, eng kam ishlab chiqarish xarajati bilan yangi, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni ko'paytirishni ta'minlash, tashqi bozorlarga chiqishni osonlashtirish kabi ko'plab iqtisodiy - ijtimoiy muammolarni hal qilishi mumkin. [11]. Shu munosabat bilan korxonalarining asosiy aktivlarini yangilash muammosi nafaqat nazariy va uslubiy muammolarni hal qilish nuqtai nazaridan dolzarb bo'lib, balki sanoat korxonalarini, shuningdek, butun iqtisodiyot uchun amaliy ahamiyatga ega. Mintaqalar doirasida ayrim mamlakatlar iqtisodiyoti o'zaro integratsiya jarayonida ishlab chiqarish va aktivlarni boshqarishning yagona tizimida ishlaydi. [8]. Mintaqaviy integratsiya doirasida jahon iqtisodiyoti, investitsion faollik va aktivlarni boshqarishning yuqori, samarali va istiqbolli rivojlanish nuqtasi shakllanib kelmoqda [24].

Metodologiya: Mavzuni o'rganish va yoritishda ilmiy abstraksiya, tahlil va sintez, iqtisodiy adabiyotlarni tahlil qilish usullaridan samarali foydalanildi.

Mavzuni o'rganish darajasi: Iqtisodiy adabiyotlarda asosiy aktivlarni, shu bilan birga ishlab chiqarish fondlari va asbob-uskunalarini yangilash muammolariga doimo katta e'tibor berilgan. Bu boradagi tadqiqotlarni mahalliy va xorijiy olimlar: A.D. Sheremet, E.B. Sapritskiy, M.H. Shchadov hamda M.Sh. Sharifxo'jaev, Iskanderov

Ibragimjon, O. Abdullaevning ilmiy ishlarida yoritilgan. Biroq, innovatsion jarayonlar va asosiy aktivlarning eskirish strukturasi, investitsiya resurslarining yetishmasligi va mavjud nazariy tajriba bilan bog'liq o'zgarishlar ushbu muammoga printsipial jihatdan yangi yondashuvlar asosida yanada rivojlantirishni talab qiladi. [7]

Tahlil va natijalar: Bugungi kunda iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini raqamli texnologiyalar asosida modernizatsiya qilish va shu asosda "Raqamli O'zbekiston 2030" dasturini amalga oshirishni nazarda tutuvchi raqamli iqtisodiyotning milliy konsepsiyasi ishlab chiqildi. [18]. Asosiy aktivlar mamlakat milliy boyligining tarkibiy qismidir. [4]. Hozirgi bosqichda O'zbekistonda ishlab chiqarish salohiyatidan foydalanishni optimallashtirish hamda asosiy aktivlarni yangilash, modernizatsiya qilish, quvvatlardan maqbul foydalanishni taqozo etmoqda, bu asosiy aktivlar aylanishini tezlashtirish, ishlab chiqaruvchi kuchlarni va shu asosda ishlab chiqarish munosabatlarini takomillashtirish jarayonlaridir. [16]. Ishlab chiqarishning pasayishi va inflyatsiyaning yuqori sur'atlari sharoitida investitsiya faoliyatini tartibga solish tamoyillari dolzarb muammolarni hal etishning ustuvor yo'nalishlari bilan belgilanadi. [29]. Erkin narx belgilash amaliyotiga o'tish bilan korxonalarining o'z mablag'lari hisobidan amalga oshiriladigan asosiy aktivlarga markazlashtirilmagan investitsiyalar qisqardi, bu iste'molchilarning jam'arish ehtiyojlaridan ustunligini ko'rsatdi. [22]. Yuqori samarali iqtisodiyotni ta'minlash uchun fan va texnika bilan korxonalarining o'z mablag'lari hisobidan amalga oshiriladigan asosiy aktivlarga markazlashtirilmagan investitsiyalar qisqardi, bu iste'molchilarning jam'arish ehtiyojlaridan ustunligini ko'rsatdi. [22]. Yuqori samarali iqtisodiyotni ta'minlash uchun fan va texnika bilan korxonalarining o'z mablag'lari hisobidan amalga oshiriladigan asosiy aktivlarga markazlashtirilmagan investitsiyalar qisqardi, bu iste'molchilarning jam'arish ehtiyojlaridan ustunligini ko'rsatdi. [22]. Yuqori samarali iqtisodiyotni ta'minlash uchun fan va texnika bilan korxonalarining o'z mablag'lari hisobidan amalga oshiriladigan asosiy aktivlarga markazlashtirilmagan investitsiyalar qisqardi, bu iste'molchilarning jam'arish ehtiyojlaridan ustunligini ko'rsatdi. [22]. Yuqori samarali iqtisodiyotni ta'minlash uchun fan va texnika bilan korxonalarining o'z mablag'lari hisobidan amalga oshiriladigan asosiy aktivlarga markazlashtirilmagan investitsiyalar qisqardi, bu iste'molchilarning jam'arish ehtiyojlaridan ustunligini ko'rsatdi. [22].

Bugungi kunda ishlab chiqarish omillariga, asosan, mashina va kapitalga doimiy talab tufayli hech bir mamlakat milliy iqtisodiyotining hajmi va rivojlanish darajasidan qat'i nazar, o'zini-o'zi to'liq yoki yetarli darajada ta'minlay olmaydi. [16]

Hudud iqtisodiyotiga aktivlar ko'rinishidagi investitsiyalarni jalb etish barqaror iqtisodiy o'sish va moliyaviy daromadlarni ta'minlashda muhim vazifa hisoblanadi. [30]. Va o'z navbatida, investitsiya siyosatini shakllantirish uchun investorga kafolatlar darajasi bilan belgilanadigan samarali mintaqaviy investitsiya strategiyasini ishlab chiqish kerak. [17]. Shuningdek, potentsial investorlarni mintaqadagi investitsiya muhitining holati, ya'ni investitsiya salohiyati va investitsiya xatarlari darajasi tashvishga solmoqda. Investorlar uchun mintaqaning investitsiya reytingini, shuningdek, kapital qiymatini baholash juda muhimdir. [19]

Yuqori aylanma, asosiy va investitsiyalarning tez qaytarilishi tufayli investorlar uchun o'z mablag'larini ishlab chiqarishga sarflash foydalidir. Bundan tashqari, oziq-ovqat va yengil sanoat sohasi katta kapital qo'yilmalarni talab qilmaydi. [6].

Yog'-moy sanoatida va qurilishda uskunalarini o'rnatish bir necha oy davom etadi. Binobarin, bunday korxonalar faoliyatining birinchi yilida daromad keltirishi mumkin. Investorlar vaqtinchalik ortiqcha mablag'larni iqtisodiyotning turli tarmoqlariga investitsiya qilishlari mumkin [16].

Bugungi kunda investitsiya tiklanishining manbai ishlab chiqarish korxonalarini bo'lib, ular foyda va amortizatsiya kabi o'z resurslaridan oqilona, va samarali foydalanish hisobiga asosiy aktivlarni yangilash uchun mablag' topadi. [33]. Ushbu muammoni hal qilish uchun korxonalar asosiy aktivlardan foydalanish va yangilash bo'yicha

maqsadli boshqaruv strategiyasini shakllantirishlari kerak. Asosiy aktivlardan foydalanish va yangilash bo'yicha boshqaruv strategiyasi korxonaning umumiy va hisob siyosatining majburiy qismidir. [5].

Biz bilamizki, Sanoat 4.0 biznes va mamlakatning global miqyosda raqobatbardoshligini oshirish maqsadida raqamli texnologiyalarning apparat va dasturiy vositalaridan foydalangan holda ishlab chiqarish va boshqaruvda tub o'zgarishlarni amalga oshirishdir. [19]. Shu sababli, Industry 4.0 bir-biriga bog'langan ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlari zanjiridan iborat bo'lib, uning ajralmas elementi raqamli texnologiyalardan foydalangan holda zanjirlar (insonlararo, mashinalararo, bulutlar orqali, ma'lumotlar markazlararo) o'rtasida axborot almashishdir. [15]

Globallashuv sharoitida iqtisodiyoti o'tish davridagi mamlakatlar uchun tegishli iqtisodiy siyosat yuritish zarur. [3]. Bunday vaziyatda milliy iqtisodiy siyosatning maqsadi global iqtisodiy jarayonlarda ishtirok etishdan maksimal foyda olish va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavfni minimallashtirishdir. [19]. Barchamizga ma'lumki, dunyoda murakkab geosiyosiy vaziyat vujudga keldi, energiya va suv resurslari taqchilligi kuchaymoqda, oziq-ovqatga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda, moliyaviy resurslar qimmatlashmoqda. [32]

Korxonaning siyosatining tarkibiy qismlarini tahlil qilib, korxonaning buxgalteriya hisobi, narx-navo, ta'minot va sotish, moliyaviy va investitsiya siyosati bilan bog'liq bo'lgan korxonaning asosiy aktivlaridan foydalanish va yangilash bilan bog'liq elementlarni aniqlashimiz mumkin. [7]. Asosiy aktivlarni yangilash va ulardan foydalanish bo'yicha boshqaruv strategiyasining maqsadlari va korxonaning maqsadlari o'rtasidagi bog'liqlik korxonaning asosiy aktivlarini yangilash va ulardan foydalanish strategiyasini shakllantirishga qo'yiladigan umumiy talablarni belgilaydi. [10]

I. Majburiy me'yoriy talablarni ishlab chiqish:

- korxonaning asosiy aktivlaridan foydalanish va yangilash jarayonini boshqarishdagi faoliyat tamoyili;
- korxonaning asosiy aktivlaridan foydalanish va yangilash jarayonini boshqarishning global maqsadi;
- korxonaning asosiy aktivlaridan foydalanish va yangilash jarayonini tashkil etish talablari.

II. Me'yoriy talablarni amalga oshirish:

- korxonaning asosiy aktivdan foydalanish va yangilash sohasidagi faoliyatning asosiy yo'nalishlarini uzoq muddatga belgilash.
- korxonaning asosiy aktivlaridan foydalanish va yangilash strategiyasi uchun me'yoriy talablarni amalga oshirish vositalarini ishlab chiqish.

O'z navbatida, yangilash va foydalanish strategiyasini shakllantirish asosiy aktivlarni boshqarish jarayonining muhim elementi bo'lib, u asosiy aktivlardan foydalanish va yangilash jarayonini

boshqarish bo'yicha ko'rsatmalar haqida aniq tasavvur beradi, qaror qabul qilishni osonlashtiradi. [31]. Korxonaning asosiy aktivlardan foydalanish va yangilash bo'yicha boshqaruv strategiyasida asosiy aktivlar bilan bog'liq jarayonlarni ishlab chiqish va butun ishlab chiqarish tizimining samaradorligini oshirish mumkin. [8].

Korxonalarining asosiy aktivlaridan samarali foydalanish va yangilanishiga to'sqinlik qiluvchi sabablar quyidagilardir:

- asosiy aktivlarni yangilashni moliyalashtirishning asosiy manbalari;
- asosiyaktivlarning yangilanishini cheklovchi asosiy omillar;
- sotib olingan asosiy aktivlarni o'z vaqtida ishga tushirishga to'sqinlik qiluvchi sabablar;
- innovatsiyalarga, xususan, ishlab chiqarish quvvatlaridan to'liq foydalanishga to'sqinlik qiluvchi sabablar. [23].

Ishlab chiqarish quvvatlaridan to'liq foydalanishga to'sqinlik qiluvchi muhim sabablar quyidagilardir:

Buyurtmalar yetishmasligi, aylanma mablag'larning etishmasligi, mavjud asbob-uskunalarining eskirishi, investitsiya resurslarining etishmasligi, byudjet mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladigan investitsiyalarning qisqarishi, asosiy resurslardan foydalanish va yangilash bo'yicha boshqaruv strategiyasining ahamiyati va korxonalarining aktivlari kam baholanadi. [9].

O'z navbatida, asosiy aktivlar tahlili o'rganilayotgan korxonalarining asosiy aktivlarini samarali faoliyat ko'rsatishi va yangilanishiga to'sqinlik qilayotgan muammolarni aniqlaydi va ularning asosiy aktivlaridan foydalanish va yangilash bo'yicha zamonaviy talablarni amalga oshirish bo'yicha faoliyatning asosiy yo'nalishlarini belgilaydi. [15]. Mahalliy va tashqi iqtisodiy amaliyot korxonaning asosiy aktivlaridan foydalanish va yangilash strategiyasini shakllantirish uchun bir qator vositalarni ishlab chiqdi:

- asosiy aktivlar harakatini baholash ko'rsatkichlari;
- asosiy aktivlardan foydalanish samaradorligini baholash;
- amortizatsiya usulini tanlash;
- asosiy aktivlarni almashtirishni asoslash.

“KOGON YOG` EKSTRAKSIYA ZAVODI” AJ misolida asosiy aktivlarning tuzilishi, ishlatilishi va texnik holati tahlilini ko'rib chiqamiz. Asosiy aktivlarning holati va ulardan foydalanish darajasi tabiiy va tannarx ko'rsatkichlarini hisoblash va rejalashtirish yordamida baholanadi. [1]. Tabiiy ko'rsatkichlar asosiy aktivlarning texnik holatini aniqlash, mavjud resurslarni asbob-uskunalar va mexanizmlarga bo'lgan talab bilan solishtirish, ishlab chiqarish quvvatlari hajmini hisoblash, mashina va uskunalaridan foydalanishni yaxshilash bo'yicha chora-tadbirlar samaradorligini aniqlash imkonini beradi. [26].

Asosiy aktivlar tarkibini tahlil qilish

Jadval № 1

Asosiy aktivlar	Yil boshiga		Yil oxirida		Farqi	
	Ming so'm	Solishtirma vazni, %	Ming so'm	Solishtirma vazni, %	Ming so'm	Solishtirma vazni, %
Bino	7185382	14,2	7118998	14,1	-66384	-0,1
Inshootlar	3668477	7,2	3637521	7,2	-30956	0,0
O'tkazish qurilmalari	1232574	2,4	1221237	2,4	-11337	0,0
Mashina va uskunalar	33999778	67,0	33851238	67,2	-148540	0,2
Transport vositasi	3997887	7,9	3897868	7,7	-100019	-0,2
Boshqa asosiy vositalar	663758	1,3	657427	1,3	-6331	0,0
Jami	50747856	100	50384289	100	-363567	

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, korxonaning asosiy aktivlari tarkibida o'zgarishlar ro'y berdi. asosiy aktivlarning faol qismi ulushi yil boshiga nisbatan 0,2 foizga oshdi. Yil yakunida mashina va asbob-uskunalarining qiymati yil boshiga nisbatan 148540 ming so'mga kamaygan va qiyosiy salmog'i 0,2 foizga oshgan bo'lsa, bu davrda asosiy aktivlarning passiv qismi yil boshiga nisbatan 0,1 foizga kamaygan.

Korxonaning asosiy fondlaridan foydalanish tahlili

Asosiy aktivlarni pul ko'rinishida baholash asosiy aktivlarning umumiy hajmi va ularning dinamikasini, mablag'lardan foydalanganlik

uchun to'lovlarni, amortizatsiya ajratmalari hissasini aniqlashda, kapital xarajatlarni rejalashtirish va baholashda hamda yangi asbob-uskunalarining samaradorligini aniqlashda, mablag'larni taqsimlashda muhim ahamiyatga ega. asosiy aktivlarni ta'mirlash va yangilash uchun. [26]. Asosiy aktivlardan foydalanish samaradorligi va ishlab chiqarish rentabelligi kabi ko'rsatkichlarni hisoblashda ham baholash juda zarurdir [2].

Korxonaning asosiy aktivlaridan foydalanish tahlili

Jadval № 2

Ko'rsatkichlar	2021 yil	2022 yil	Farqi	O'sish darajasi, %
Tovar mahsuloti, ming so'm	121401680,9	75849323,75	-45552357,1	62,5
Asosiy aktivlarning o'rtacha yillik qiymati, ming so'm	50498805,5	50566072,5	67267,0	100,1
Mashina va uskunalalar, ming so'm	33999778	33851238	-148540,0	99,6
Asosiy aktivlarning fond samarasi, ming so'm	2,40	1,50	-0,90	62,4
Mashina va uskunalarning fond samarasi, ming so'm	3,57	2,24	-1,33	62,8

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, tahlil qilinayotgan korxonada asosiy aktivlardan samarasiz foydalanilgan, ya'ni asosiy aktivlarning fond samarasi 2021 yilga nisbatan 0,90 ming so'mga yoki 37,6 foizga, shu jumladan, mashina va asboblarning fond samarasi tahlil etilayotgan yillarda 1,33 ming so'mga yoki 37,2 foizga pasaygan.

Ushbu tahlil asosiy aktivlar va fond samarasining Tovar mahsulot o'zgarishiga ta'sirini aniqlashi kerak.

$$67267 \cdot 2,4 = 161713,27 \text{ ming so'm}$$

Shunday qilib, asosiy aktivlar qiymatining o'zgarishi hisobiga tovar mahsuloti 161713,27 ming so'mga oshdi.

B) Asosiy aktivlarning o'rtacha yillik qiymatining o'zgarishining tovar mahsuloti hajmining o'zgarishiga ta'siri.

$$-0,90 \cdot 50566072,5 = -45509465,25 \text{ ming so'm}$$

Shunday qilib, asosiy aktivlarning o'rtacha yillik qiymati va fond samarasining o'zgarishi hisobiga tovar mahsuloti 45509465,25 ming so'mga kamaydi.

Keling, umumiy ta'sirni hisoblaylik:

$$161713,27 + (-45509465,25) = -45552357,1 \text{ ming so'm}$$

Shunday qilib, ikki omil ta'sirida tovar mahsuloti ishlab chiqarish hajmi 45552357,1 ming so'mga kamaydi.

Korxonaning asosiy aktivlari harakatining tahlili

Asosiy aktivlarni takror ishlab chiqarish jarayonini tahlil qilish uchun ularning ish holatini, eskirish darajasi va ulardan foydalanishni tavsiflovchi ma'lumotlarga ega bo'lish kerak. [10].

Asosiy aktivlarning eskirishi mutlaq va nisbiy ko'rsatkichlarda ifodalanadi. Asosiy aktivlarni takror ishlab chiqarish tezligini tavsiflash uchun ularning jismoniy va texnik holatini o'rganishda yangilanish koeffitsienti qo'llaniladi.

Korxonaning asosiy aktivlari harakatining tahlili.

Jadval № 3

Asosiy aktivlar	Yil boshida		O'rnatildi	Olib tashlandi	Yil oxirida		farqi	
	Ming so'm	%			Ming so'm	Ming so'm	%	Ming so'm
Ishlab chiqarish asosiy aktivlari	50312436	99,1	1051804	1496641	49867599	99,0	-444837	-0,17
Noishlab chiqarish asosiy aktivlari	435420	0,9	88504	7234	516690	1,0	81270	0,17
Jami	50747856	100	1140308	1503875	50384289	100	-363567	

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, korxonaning asosiy aktivlari yil boshida 363567 ming so'mga, shu jumladan ishlab chiqarish asosiy aktivlari qiymati 444837 ming so'mga kamaygan. Jadvaldan ko'rinib turibdiki, korxonaning asosiy aktivlari tarkibida salbiy o'zgarishlar yuz berdi. Ya'ni, ishlab chiqarish asosiy aktivlari ulushi yil boshiga nisbatan 0,17 foizga kamaydi.

Ushbu tahlilda yangilanish va tugatish (olib tashlash) koeffitsiyentlarini hisoblash kerak.

A) yangilanish omili:

$$K_{yan} = 1140308 \cdot 100 / 50384289 = 2,26\%$$

B) Tugatish koeffitsienti

$$K_{tug} = 1503875 \cdot 100 / 50747856 = 3,0\%$$

Hisob-kitoblarga ko'ra, korxonada asosiy aktivlarni yangilashga yetarlicha e'tibor berilmayotgani aniq. Ya'ni korxonaning asosiy aktivlarining 84 foizi eskirgan deb hisoblanadi. Yangilash va tugatish koeffitsiyentlaridagi tafovutlar hajmi eski texnika va jihozlar xorijdan yuqori narxlarda sotib olinayotganidan dalolat beradi.

Asosiy aktivlarning texnik holatini tahlil qilish

Jadval № 4

Asosiy vositalar	Yil boshida				Yil oxirida			
	Balans qiymati	qoldiq qiymati	Amortizatsiya (Eskirish qiymati)	Eskirish darajasi %	Balans qiymati	qoldiq qiymati	Amortizatsiya (Eskirish qiymati)	Eskirish darajasi %
Ishlab chiqarish asosiy fondlari	50312436	22017920	28294516	56,2	49867599	21806421	28061178	56,3
Noshlab chiqarish asosiy fondlari	435420	229989	205431	47,2	516690	228925	287765	55,7
Jami	50747856	22247909	28499947	56,2	50384289	22035346	28348943	56,3

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, korxonaning asosiy aktivlarining texnik holatida sezilarli o'zgarishlar bo'lmagan. Bu yerda, birinchi navbatda, asosiy aktivlarning eskirish koeffitsienti yil boshiga nisbatan kamayganini ko'ramiz. Ya'ni, yil boshidagi asosiy aktivlarning butun

summasi bo'yicha amortizatsiya normasi sanoat ishlab chiqarish aktivlarini hisobga olgan holda 0,1 foizga yangilandi.

Jahon iqtisodiyotining globalashuvi va texnologiyalarning rivojlanishi sharoitida O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanishi uchun raqamli iqtisodiyot joriy etilmoqda. [25]. Yangilash strategiyasining

elementlaridan biri korxonaning asosiy aktivlari harakatini tahlil qilishdir. Qabul qilingan asosiy vositalar, ularni qabul qilish jarayonini baholashda har doim ham o'z vaqtida ishga tushirilmaganligi sababli, kelib tushish koeffitsienti va korxonaning asosiy vositalarini ishga tushirish koeffitsientini farqlash va yangi ko'rsatkichni – immobilizatsiya koeffitsiyentini joriy qilish kerak. birlik o'rtasidagi farq va foydalanishga topshirilgan asosiy aktivlar qiymatining olingan asosiy aktivlar qiymatiga nisbati sifatida hisoblangan asosiy aktivlar koeffitsienti. [10].

Immobilizatsiya koeffitsienti olingan asosiy aktivlarning foydalanishga topshirilmagan qismini aks ettiradi, shuning uchun korxonada qo'yilgan kapitaldan daromad olmaydi. Korxonaning asosiy aktivlaridan foydalanish va yangilash strategiyasini shakllantirish uchun asos bo'lib, ularning faoliyati samaradorligini baholash hisoblanadi. [27].

Asosiy aktivlardan foydalanish samaradorligini tavsiflovchi ob'ektiv ko'rsatkich ularning rentabelligi hisoblanadi. Asosiy aktivlarning rentabelligi - bu asosiy aktivlar tannarxi birligidan olingan daromad miqdorini tavsiflovchi murakkab ko'rsatkich. [15]. Korxonaning asosiy aktivlarining rentabelligiga quyidagi ko'rsatkichlar ta'sir qiladi: asosiy aktivlarning rentabelligi, ya'ni qo'yilgan kapitalning rentabellik darajasi, shuningdek, amortizatsiya normasi. Asosiy aktivlar rentabelligining ko'rsatkichi ushbu koeffitsiyentlarning o'zaro bog'liqligidir: sotishdan olingan daromad, asosiy aktivlarning faol qismining kapital unumdorligi, mehnat vositalarining faol qismidan foydalanish darajasi, asosiy aktivlarning faol qismining ulushi. ularning umumiy hajmida davr mobaynida belgilangan asosiy aktivlarning o'rtacha eskirish darajasi. [11].

Ushbu bog'liqlikni quyidagi matematik munosabatlar bilan ifodalash mumkin:

$$RAA = SD * Fd * K * AAFU + AN$$

Bunda: RAA - asosiy aktivlar rentabelligi, koeffitsient;

SD - sotishdan tushgan daromad, koeffitsient;

AAFU - asosiy aktivlar faol qismining ulushi;

AN - o'rtacha amortizatsiya normasi, koeffitsient.

Asosiy aktivlardan foydalanish samaradorligini baholashda taklif etilayotgan formuladan foydalanish quyidagilarga imkon beradi:

- har bir omilning korxonaning asosiy aktivlari rentabelligiga ta'sir qilish darajasini aniqlash;
- korxonaning asosiy aktivlaridan foydalanish samaradorligiga salbiy ta'sir etuvchi elementlarni aniqlash;
- mehnat vositalarining ishlash samaradorligini oshirish uchun xaziralarni aniqlash;
- o'rganilgan tendentsiyalardan kelib chiqib, butun korxonaning moliyaviy-xo'jalik faoliyatini barqarorlashtirishga yordam beradigan asosiy aktivlarning rentabelligini oshirishga qaratilgan choratadbirlar majmuasini ishlab chiqish. [12].

Amortizatsiya siyosatini shakllantirishda shuni hisobga olish kerakki, faoliyatning moliyaviy natijalariga korxonaning yarim doimiy xarajatlarning bir qismi bo'lgan amortizatsiya to'lovlari miqdori ta'sir qiladi. Hozirgi vaqtda korxonalarning moliyaviy holatini yaxshilashga yordam beradigan amortizatsiyani hisoblash usulini tanlash muammosiga duch kelmoqdalar.

Faol asosiy aktivlarning (passivlarga nisbatan) xizmat qilish muddati nisbatan qisqa bo'lganligi sababli, tashqi muhitdagi o'zgarishlarni va uning asosiy aktivlarning ishlashi bilan bog'liq bo'lgan kelajakdagi pul oqimlariga ta'sirini taxmin qilish mumkin. [28]. Ushbu texnika quyidagilarga imkon beradi:

- asosiy aktivlar qiymatini hisobdan chiqarishning turli variantlarini solishtirish;
- doimiy xarajatlarning bir qismi sifatida amortizatsiya ajratmalarini oshirishning afzalliklari va kamchiliklarini hisobga olgan holda amortizatsiya usulini tanlash. [10].

Asosiy aktivlarni almashtirishning maqsadga muvofiqligini asoslash bo'yicha takliflar va uslubiy yondashuvlar:

1. jamlangan amortizatsiya aniqlanadi - nafaqat jismoniy, ma'naviy, iqtisodiy eskirish natijasida, balki analitik, buxgalteriya eskirishi natijasida asosiy aktivlarning iste'mol qiymatining yo'qolishi.
2. asosiy aktivlar obyektini almashtirishning maqsadga muvofiqligi aniqlanadi. Asosiy aktivlarni almashtirish faqat yangi asosiy aktivlar ob'ektining rentabelligi almashtirilgan asosiy aktivning rentabelligidan yuqori bo'lganda tavsiya etiladi. [14].

O'zbekistondagi barcha tizimlar raqamli shaklga o'tkazilmoqda. [19]. Innovatsion va raqamli iqtisodiyotda raqamli texnologiyalarni keng joriy etish orqali xodimlar soni va texnologik jarayonlarini optimallashtirish muhim ahamiyatga ega. [18]. Shuningdek, ob'ektdan keyingi foydalanish to'g'risida qaror qabul qilish kerak, ularning xizmat muddatini oshirish uchun asosiy aktivlarning eskirishini kamaytirish choralarini ishlab chiqish tavsiya etiladi. [9].

Xulosa va takliflar:

1. Tahlillar asosida shuni ta'kidlash mumkinki, korxonalarda asosiy aktivlarni yangilash jarayoni va uni boshqarish bugungi kunda korxonalarimiz zamonaviy vazifalari, ya'ni investitsiyalar, modernizatsiya, rekonstruksiya, kapital qurilish va hokazolar bilan bog'liq holda amalga oshirilmoqda.

2. O'zbekistonda korxonalarimiz asosiy aktivlarning eskirish darajasining yuqoriligi va yangilanish darajasining pastligi. Korxonalar o'zlarining asosiy aktivlaridan foydalanish va yangilash bo'yicha yo'naltirilgan strategiyaga ega emaslar.

3. Korxonaning asosiy aktivlaridan foydalanish va yangilash samaradorligini baholashning yondashuvlari va usullari; yangilash asosiy aktivlaridan foydalanish va yangilash strategiyasini shakllantirish uchun bir qator vositalarni asoslash va sinab ko'rish.

4. Asosiy aktivlardan foydalanish va yangilash strategiyasini ishlab chiqish talablari va variantlari sanoat korxonalarining texnik bazasini rivojlantirish strategiyasini shakllantirish uchun ishlatilishi kerak.

5. O'rganilayotgan korxonalarimiz asosiy aktivlaridan samarali foydalanish va yangilanishiga, ularning asosiy aktivlaridan foydalanish va yangilash strategiyasi talablarini amalga oshirishda asosiy faoliyat yo'nalishlarini aniqlashga to'sqinlik qilayotgan muammolar.

Amortizatsiyani hisoblash usulini tanlash usuli sizga quyidagilarga imkon beradi:

➤ asosiy aktivlar qiymatini hisobdan chiqarishning turli variantlarini solishtirish;

➤ xarajatlarning bir qismi sifatida amortizatsiya ajratmalarini oshirishning afzalliklari va kamchiliklarini hisobga olgan holda amortizatsiya usulini tanlash. [9].

Ilmiy yangilik - bu sanoat korxonalarining asosiy aktivlarini yangilash strategiyasini shakllantirish bo'yicha uslubiy yondashuvlarni asoslash va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish. takliflarning yangiligini belgilovchi asosiy natijalar quyidagilardan iborat:

- korxonaning asosiy aktivlarini yangilash strategiyasini ishlab chiqish talablarini asoslash;
- yangi ko'rsatkich bo'yicha taklif - asosiy aktivlarni harakatsizlantirish koeffitsienti, korxonada asosiy aktivlarning harakat jarayonini baholash;
- korxonaning asosiy aktivlari rentabellik ko'rsatkichi va ularidan foydalanishning keng, intensiv va integral ko'rsatkichlari o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlikni asoslash;

➤ korxonaning moliyaviy natijalarini yaxshilash maqsadida asosiy aktivlarni eskirish usulini tanlash mezonini taklif qilish;

➤ umumiy amortizatsiyani hisoblash va asosiy aktivlarning yangi ob'ekti va almashtirilayotganining rentabelligini taqqoslash asosida korxonaning asosiy aktivlari ob'ektini almashtirishning maqsadga muvofiqligini asoslash uchun uslubiy yondashuvlarni ishlab chiqish. Amalda esa olingan natijalar sanoat korxonalarida asosiy aktivlarni yangilash va ularidan foydalanish strategiyasini shakllantirish jarayonida qo'llanilishi mumkin.

Fan va texnika yutuqlaridan foydalanish natijalarini amalga oshirish xalqaro savdo orqali bilvosita va bevosita boshqa mamlakatlarga tarqaladi. To'g'ridan-to'g'ri diffuziya fan va texnika yutuqlarini o'zida mujassam etgan texnologiyalar jahon bozorida sotilganda va boshqa mamlakatlardan sotib olinganda sodir bo'ladi. Bilvosita diffuziya yangi texnika va texnologiyalar ishlab chiqilgan mamlakatning eksport ishlab chiqarish samaradorligi ortib, tovar sifati yaxshilanganda yuzaga keladi. [41]

Shuni ta'kidlash kerakki, jamiyat qanchalik boy va kuchli bo'lsa, uning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, ishlab chiqarish va investitsiya resurslaridan qanchalik oqilona va maqsadli foydalanish, yaxlit munosabatlar va moslashuv imkoniyatlaridan foydalanish darajasi shunchalik yuqori bo'ladi. jahon bozori sharoitlariga. [8]

Adabiyotlar:

1. Шадрина, Г. В. Анализ финансово-хозяйственной деятельности: Учебник. — 3-е изд., перераб. и доп. — Москва: Издательство Юрайт, 2021. — 461 с.
2. Экономика организации (предприятия): учебное пособие/ Т. К. Руткаускас [и др.]; под общ. ред. д-ра экон. наук, проф. Т. К. Руткаускас. — 2-е изд., перераб. и доп. — Екатеринбург: Изд-во УМЦУПИ, 2018. — 260 с.
3. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису и народу Узбекистана. 20.12.2022
4. Karomatovna M. J. WAYS TO INCREASE THE INVESTMENT POTENTIAL OF THE REGION IN MODERN CONDITIONS //Journal of Advanced Scientific Research (ISSN: 0976-9595). — 2023. — Т. 3. — №. 2. [View of WAYS TO INCREASE THE INVESTMENT POTENTIAL OF THE REGION IN MODERN CONDITIONS \(sciencesage.info\)](#)
5. Musayeva J. K. O 'ZBEKISTON IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDA AKTIVLARNI BOSHQARISHNING O 'RNI VA ROLI //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. — 2023. — Т. 3. — №. 4. — С. 554-564.
6. Karomatovna M. J. IMPACT OF ENTERPRISE ASSET MANAGEMENT ON THE PROCESSES OF GLOBALIZATION IN THE ECONOMY OF UZBEKISTAN //British View. — 2023. — Т. 8. — №. 5. [View of IMPACT OF ENTERPRISE ASSET MANAGEMENT ON THE PROCESSES OF GLOBALIZATION IN THE ECONOMY OF UZBEKISTAN | British View](#)
7. Musaeva J. K., Khalilova M. A. FEATURES OF INVESTMENT PROCESSES OF THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF UZBEKISTAN IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION //Academia Science Repository. — 2023. — Т. 4. — №. 04. — С. 618-628. <https://wos.academiascience.org/index.php/wos/article/view/3763/3615> DOI: <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/BGTE7>
8. Mukhsinov B., Yuldasheva S. Jamila Musaeva International journal of advanced science and technology vol. 29, no. 5, (2020) //issn. — 2005. — Т. 4238. — С. 1922-1926.
9. Мусаева Ж. К., Халилова М. А. Қ. КОРХОНАЛАРНИНГ АСОСИЙ КАПИТАЛИНИ БАҲОЛАШ ВА УЛАРДАН САМАРАЛИ ФЙДАЛАНИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. — 2022. — Т. 2. — №. 4. — С. 200-217.
10. Мусаева Ж. К. ОЦЕНКА ОСНОВНОГО КАПИТАЛА ПРЕДПРИЯТИЙ И ОСНОВНЫЕ ПУТИ ИХ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ //Журнал Инновации в Экономике. — 2022. — Т. 5. — №. 3.
11. Karomatovna M. J. Efficiency of introducing innovative approaches in higher education in uzbekistan //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. — 2022. — Т. 3. — №. 4. — С. 1266-1275.
12. Мусаева Ж. К., Халилова М. А. РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ ОБЩЕСТВА //БК 65.0501 А 43. — 2022. — С. 283.
13. Мусаева Ж. К. РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ВА ТАЪЛИМДА РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ //Архив научных исследований. — 2022. — Т. 2. — №. 1.
14. Мусаева Ж. К. РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ УЗБЕКИСТАНА //БК 65.0501 А 43. — 2022. — С. 288.
15. Мусаева Ж. К. САНОАТ КОРХОНАЛАРИДА АСОСИЙ КАПИТАЛДАН САМАРАЛИ ФЙДАЛАНИШ ЙЎЛЛАРИ //Журнал Инновации в Экономике. — 2021. — Т. 4. — №. 6.
16. Karomatovna M. J. MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF LIGHT INDUSTRY ENTERPRISES IN UZBEKISTAN IN THE CONDITIONS OF ECONOMIC GLOBALIZATION //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. — 2021. — Т. 9. — №. 12. — С. 1434-1441.
17. Karomatovna M. J. Economic thoughts in the works of alisher navoi and their role in the development of society //ACADEMICA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL. — 2021. — Т. 11. — №. 1. — С. 1524-1531.
18. Мусаева Ж. К. Роль цифровой трансформации в развитии экономики Узбекистана. — 2021.
19. Мусаева Ж. К., Шарипова М. М. Информационная безопасность—важное условие цифровой экономики. — 2021.
20. Мусаева Ж. К. Тенденции развития цифровой экономики и образования в Узбекистане //Современные проблемы социально-экономических систем в условиях глобализации. — 2021. — С. 246-250.
21. Мусаева Ж. К., Шарипова М. М. INFORMATION SECURITY IS AN IMPORTANT CONDITION FOR THE DIGITAL ECONOMY //Тенденции экономического развития в XXI веке. — 2021. — С. 323-326.
22. Мусаева Ж. К., Алимова Д. Д. ОСОБЕННОСТИ И РОЛЬ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В ЭКОНОМИКЕ УЗБЕКИСТАНА //ЖУРНАЛ АГРО ПРОЦЕССИНГ. — 2020. — Т. 2. — №. 1.
23. Мусаева Ж. К. Факторы развития наукоемкой цифровой экономики. «Проблемы и перспективы занятости в условиях развития цифровой экономики». Международная научно-практическая конференция. Самарканд, октябрь, 2021.
24. Мусаева Ж. К. Значение финансово-валютных операций в развитии экономики Узбекистана //Научно-практические исследования. — 2020. — №. 3-2. — С. 40-44.
25. Мусаева Ж. К. Цифровая экономика как залог будущего развития-" Цифровая экономика: новый Узбекистан через новые технологии, платформы и бизнес-модели Цифровая экономика: новый этап в развитии нового Узбекистана новыми технологиями"- Материалы междуна-роднойнаучно практической конференции //Ташкент: Тадикот. — 2020.
26. Мусаева Ж. К., Жумаева Д. Х. Особенности анализа основных фондов и инвестиций на предприятиях //Бенефициар. — 2019. — №. 52. — С. 7-10.
27. Мусаева Ж. К. РОЛЬ ФИНАНСОВО-ВАЛЮТНЫХ ОПЕРАЦИИ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ УЗБЕКИСТАНА //СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ. — 2019. — С. 152-156.
28. Musaeva J. K., Elmurodov S. S., Yuldasheva S. N. ROLE OF CURRENCY RELATIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF UZBEKISTAN //Бенефициар. — 2019. — №. 44. — С. 22-25.
29. Мусаева Ж. К., Халилова М. ОСОБЕННОСТИ И РОЛЬ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ЭТИКИ ПРОТИВ ГМО В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ УЗБЕКИСТАНА //БК 65.0501 А 43. — 2019. — С. 64.
30. Мусаева Ж. К. РОЛЬ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭКОНОМИКЕ УЗБЕКИСТАНА //Интернаука. — 2019. — №. 9-1. — С. 76-78.
31. Мусаева Ж. К. ОСОБЕННОСТИ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УЗБЕКИСТАНА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ //СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ. — 2019. — С. 279-284.
32. Мусаева Ж. К. ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СТИМУЛИРОВАНИЕ КАЧЕСТВА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ //Интернаука. — 2018. — №. 22-1. — С. 63-65.
33. Мусаева Ж. К. РОЛЬ УПРАВЛЕНИЯ В РАЗВИТИИ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ //Инновационное развитие. — 2017. — №. 4. — С. 70-71.
34. Артикова Д. М., Юлдашева С. Н., Мусаева Ж. К. Роль предпринимательства, управления в совершенствовании экономического механизма хозяйствования //Економика і управління національним господарством. — 2013. — №. 9. — С. 65.